

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ КОНСТРУЮВАННЯ ЗВИЧАЄВОСТІ

Вивчення наслідків різкої заміни звичайного незвичайним у повсякденні, зокрема звичаїв новими звичаями, які ще не є такими за визначенням і тому описані нами як звичаєвість, має на меті допомогти суспільству в прийнятті рішення про довгостроковий сталий розвиток через вибір найбільш доцільного типу повсякдення.

Для ефективного вибору доцільного типу повсякдення вважаємо незамінним соціально-психологічне конструювання звичаєвості.

Ключові слова: соціально-психологічне мислення, повсякдення, повсякденна форма соціально-психологічного мислення, звичаї, звичаєвість, звичайне, незвичайне.

Люди, соціальні групи, спільноти, нації організовують повсякдення в засіб усталення звичайних для життя умов в структури, які й характеризують різні типи повсякдення. Будь-які незвичайні історичні чи поточні обставини, які тривають певний відтинок часу, детермінують переструктуризацію повсякдення й відповідно зміну його типу на інший, незвичайний. Пертурбація повсякдення тягне перемини в сформованих схемах мислення через впливи на психічні стани, процеси, явища. Наприклад, інфляція, міграція чи еміграція, безробіття, дестабілізація в країні спроможні потягти за собою заміну звичайних схем мислення незвичайними.

Актуальність даного дослідження для соціальної психології визначаємо через необхідність осмислення низки соціально-психологічних явищ у межах повсякдення,

в якому механізми/чинники складного процесу його утворення й функціонування пов'язані з різкою заміною звичайного незвичайним. Також теоретична актуальність зумовлена потребою в систематизації та узагальненні досліджень, приурочених проблемам заміни схем соціально-психологічного мислення в добу історичного розлому, викликаного різкою пертурбацією ресурсу – від його надлишку або достатності до дефіциту й навпаки та надто широкими масштабами з'явлення в повсякденні незвичайного. Через це високий рівень збалансованості звичайного та незвичайного стає життєво необхідною умовою функціонування суспільства загалом і спільноти, соціальної групи чи індивіда зокрема. Цими причинами та вітчизняними обставинами суспільних змін і умотивуємо вчасність порушеної теми.

Серед українських психологів соціально-психологічний тип мислення виокремлюють Л. Орбан-Лембрик, М. Слюсаревский та широке коло представників його наукової школи. Серед російських учених цей тип мислення зустрічаємо в підручнику Г. Андреевої з посиланнями на таких дослідників, як Г. Гібш и М.Форверг.

Дотичними до осмислення соціально-психологічних явищ, пов'язаних із різкою заміною звичайного незвичайним у межах повсякдення, вважаємо положення психології дефіциту, сформульовані S. Mullainathan, E. Shafir через обґрунтування т.зв.. логіки дефіциту й особливостей мислення в ситуаціях нестачі ресурсів та змагання за них.

Розбір проблеми з позицій того, як влада, статус та соціальна ієрархія формують людину, приводить до висновків про важність в повсякденні вибору, який заснований соціальним класом (Michael W. Kraus).

Серед інших праць назвемо й дослідження «Позитивний вплив і складна динаміка людського процвітання», проте, наголошуючи на його неоднозначності й непереконливості окремих положень (В. L. Fredrickson, M. F. Losada).

Про протилежні межові джерела мислення, а саме дефіцит і багатство, та їхній вплив на особливості мисленневих процесів, коли бідні на можуть думати розумно про довгострокову перспективу, а багаті через гроші й владу тримають реальність «під контролем» і вже через це стають «неакуратними мислителями», викладено в [4].

Оскільки трансформативні соціально-економічні й соціально-політичні перетворення в Україні тривають, то не підлягає сумніву, що деякі соціальні групи зіштовхнуться з неабиякими проблемами, набагато складнішими, чим представники інших спільнот і груп. І хоч соціально-економічні й соціально-політичні чинники утворюють значні труднощі для усіх верств населення, тем не менш, особливо ущемляють вони тих, кого ми зараховуємо до груп з високо- та низьколегітимним ставленням до звичаїв. Саме ці групи організували повсякдення в такі способи, які сформували його структури й схеми соціально-психологічного мислення вельми відмінними від основної частини суспільства, і саме через це їм буде вкрай складно справитися з наслідками впливу звичаєвості, яка не має ніякої наступності з попередніми типами повсякдення. Представники з високо- та низьколегітимним ставленням до звичаїв звикли до межових умов організації повсякдення відповідно як до жорстко регламентованого звичаями й нерегламентованого звичаями зовсім. Тому ці групи стануть найбільш вразливими перед іншими,

несхожими крайностями й обставинами доби історичного розлому, коли запроваджено звичаєвість як єдиний вихід у період виживання суспільства.

З наукової точки зору вважаємо раціональним поставити питання про можливість та доцільність соціально-психологічного конструювання звичаєвості як окремого випадку форми соціально-психологічного мислення – для забезпечення максимально можливої наступності звичаїв та звичаєвості.

Отож, мета статті: теоретико-методологічне осягання соціально-психологічного конструювання звичаєвості.

Будемо використовувати розроблений нами в межах соціокультурної парадигми дискурс культуротворчості [2, 3]. Залучення цього дискурсу спричинено припущенням, що феномен повсякдення як форми соціально-психологічного мислення може бути описаний, пояснений та проаналізований і інтерпретований в термінах переходу «культура – творчість – культуротворчість», оскільки такий підхід достатньою мірою виявляє способи з'явлення нових схем соціально-психологічного мислення та їхнє усталення через поняття соціокультурного балансу і однойменний механізм урівноваження розбалансованої системи. Підставою для такого упорядкування слугують уявлення про особливості оновлення культури еволюційним і модернізаційним шляхом. Це значить, передусім, що будь-які явні очевидні зміни в дійсності не залишають незачепленою організацію повсякдення, і в ньому відбуваються відповідні зміни, а зміни в дійсності й повсякденні відбиваються на особливостях схем соціально-психологічного мислення.

Залучення даного дискурсу також має на увазі, що відповідність між: а) реальністю (макрорівень як зовнішнє

стосовно повсякдення і мислення); б) повсякденням соціокультурної цілісності (мегарівень як внутрішнє по відношенню до дійсності й зовнішнє стосовно мислення); в) і соціально-психологічним мисленням (мікрорівень як внутрішнє по відношенню до першого і другого параметру), – має логіку відображення змін дійсності змінами повсякдення й мислення, а не навпаки. Це, відповідно, означає, що сприймаючи новий тип повсякдення, вловлюючи зміни в його організації, нові особливості й схеми мислення, ми можемо висновувати, що з дійсністю і/або в дійсності відбулися зміни, а не навпаки.

Тут щонайпершим завданням цього дискурсу є опис доцільності соціально-психологічного конструювання звичаєвості як окремого випадку форми соціально-психологічного мислення, визначення його міри через психологічні механізми урівноваження процесів, які постають внаслідок: різкої заміни однієї системи звичаїв – іншою; контролю за безумовним дотриманням нової системи звичаїв; акомодатії до неї; подальшої інтеріоризації соціокультурною цілісністю. Іншими словами, в термінах ідеї культуротворчості – це своєрідна форма руху ідеї, а саме соціокультурна, більш конкретно – звичаєва.

А втім, соціокультурна форма руху ідеї змінюється відповідно до принципів універсального еволюціонізму, соціальних і культурних закономірностей соціокультурних процесів, керованих соціокультурною цілісністю. Вона є неізолюваною неодмінною складовою розвитку й функціонування соціокультурної цілісності в новому форматі, новій якості, в іншому стані, на іншому рівні. Тоді як звичаєва форма руху ідеї – це оновлення модернізаційного типу, істотний розрив у наступності того,

що було й того, що виникло. Оскільки нововведення за схемою культуротворчості є малими величинами, то ефект від еволюційного типу оновлення в основному проявлений у менших масштабах, ніж ефект від модернізаційного типу.

Тоді весь комплекс соціокультурних ситуацій, які усталюють існуючий порядок і тим консервують досвід, інтерпретуємо як практику культуроспоживання, її результат – звичаї, які пропонуються для регулярного застосування, а конфігурація моделей поведінки відповідно до звичаїв – вибори, які надаються в межах соціокультурної цілісності. Ознаки культуроспоживання: континуум репродуктивної діяльності, адаптація, статика, деперсоналізація, безпека, соціальна і культурна ідентичності, зовнішні стимули, життєва реальність як колективний досвід, соціальний контроль. Назвемо такі зовнішні обставини протікання мисле діяльності модифікувальним повсякденням.

Звичаєвість є практикою з цілком протилежними характеристиками. Вона як з'явлення нового унаочнює не закономірний культурно-історичний і соціокультурний розвиток суспільства, а лише постає результатом операціоналізації відводу існуючих звичаїв. Тому специфічні зовнішні обставини протікання миследіяльності, які потрясають повсякдення через перевертання всіх існуючих порядків, скасовують доцільність акумульованого досвіду, змінюють конфігурацію моделей поведінки, сприймаються як небезпечні, культурно неспецифічні, які тривалий час (від 10 до 40 років) існують як неідентифіковані, неототоженні, непізнані для даної соціокультурної цілісності, будемо інтерпретувати як трансформувальне повсякдення.

Ідея культуротворчості полягає в штучному соціально-психологічному конструюванні такої

звичаєвості, яка б урівноважила ці процеси. Її провідний принцип – соціокультурний баланс. Засіб – конвенціональні угоди.

В попередніх публікаціях [1-3] нами :

а) розібрано походження терміну звичаєвість; описано звичаєвість як соціально-психологічне явище; проаналізовано побутове й наукове поняття «звичаєвість»; сформульовано дефініцію «звичаєвість»;

б) проаналізовано поняття звичаю як ключове для концепту «звичаєвість»; концептуалізовано поняття звичаєвості; розглянуто звичаєвість в якості конструкту; визначено вагомість конструкту «звичаєвість» для соціальної психології;

в) розроблено теоретичну модель перетину культурної картини світу з науковою; відстежено способи врахування і урівноваження культурної і наукової картини світу при дослідженні соціально-психологічних феноменів в сучасних вітчизняних соціально-психологічних дослідженнях; висвітлено змістовий і функціональний аспекти поняття культуротворчості в контексті такого формату й механізму регулювання з'явлення нового в соціальному житті, як звичаєвість, яка унаочнює собою з'явлення нового в соціальному житті як закономірності історичного розвитку суспільства; укладено рекомендації щодо урівноваження культурної і наукової картин світу при дослідженні соціально-психологічних феноменів та оптимізації/ комбінації їхніх складників; звернути увагу на перспективи актуалізації механізму звичаєвості соціального життя в контексті концептуалізації соціально-психологічного мислення, його генезису і нинішнього стану через виявлення зв'язків таких актуальних категорій, як «архетип», «звичаєвість соціального життя», «хороше суспільство», «хороша наука»;

г) описано явище комеморації вітчизняних історичних розломів з точки зору впливу на нові виміри соціально-психологічного мислення і визначено припустимий діапазон психологічного втручання в уявлення про «хороше» суспільство й «хорошу» науку (на прикладі українського суспільства й науки).

Сформульована проблема також висвітлена в контексті професійної освіти через метаморфози соціально-психологічного мислення в професійній діяльності фахівця. Зокрема, такий аспект дослідження репрезентований нами в контексті професійної компетентності й професійного розвитку.

Звернення до надзвичайних обставин необхідно й логічно продиктовано тим, що саме за них: а) різко змінений контекст традиційної культури й побуту, історичного процесу; б) порушено послідовність формування в соціально-психологічному мисленні основних його схем, які є результатом усталеного соціального життя; в) вибито соціокультурне підґрунтя з соціального життя.

Фактори, які усталили звичаї в обставинах стабільного й розмірного історичного ходу, і ті, що детермінують відмову (далі – відвод звичаїв відповідно до термінів у звичаєвому праві) від них, не просто різні, а вельми унікальні для кожного історичного етапу. Скажімо, небезкорисливі мотиви князя Володимира щодо посилення впливу на сусідів через релігію та пошук найбільш влучного варіанту серед кількох можливих обумовили прийняття Київською Руссю християнства, а ідеологічні екзерсиси Радянського періоду спричинили атеїзм та ін.

Історичний розлом у функціонуванні суспільства кардинально трансформує звичайне повсякдення. Наука спроможна здійснити ефективний вибір доцільного типу

повсякдення і тим допомогти суспільству в прийнятті рішення про довгостроковий сталий розвиток через звичаєвість. Це потребує врахування всіх нюансів сприйняття звичаєвості членами суспільства, спільноти, соціальної групи й ставлення до неї як такої, що узгоджена з їхньою приверженністю до збереження традиційного характеру культури, культурної й наукової картин світу, схем соціально-психологічного мислення. Вивчення звичаєвості як окремого випадку форми соціально-психологічного мислення потребує використання особливих методів, спроможних виявити часто складні й непередбачувані дослідником значення повсякдення. Саме для цього придатним є соціально-психологічне конструювання звичаєвості.

Завданнями соціально-психологічного конструювання звичаєвості визначаємо:

- розширення діапазону можливостей повсякдення для всіх суб'єктів;
- створення умов для варіативності і трансформацій повсякдення;
- генерування соціальних відносин за дифузним характером;
- врахування традиційного характеру культури, культурної й наукової картин світу, схем соціально-психологічного мислення;
- не оцінювальне пов'язування в ціле неоднакових для різних спільнот значень, смислів, цінностей через ідею культуротворчості;
- уникання на науковій основі провокувань через несхожі ставлення до звичаїв/звичаєвості;
- забезпечення домінування горизонтальних структур – для максимуму можливостей міграцій, виникнення структурованих і неструктурованих зон, посилення й

послаблення соціальних зв'язків, нівелювання соціальних чи ін.. структур і спільнот.

Тоді функціями соціально-психологічного конструювання звичаєвості встановлюємо:

- науково-пошукову та науково-експериментувальну – замість контролювальної, характерної для звичаїв;
- проявлювальну – замість закріплювальної, як у звичаях;
- культуротворчу – замість покаральної;
- полісемантичну – замість моносемантичної;
- крос-інтегрувальну як навмисне збільшення сили тяжіння між членами різних спільнот, їхнє об'єднання – замість функцій розсіювання, розпорошення членів різних спільнот та учасників соціальної взаємодії, розділу і замикання всередині спільноти чи соціальної групи через несхожі звичаї;
- конвенціональну – замість регуляторної;
- встановлювальну (визначувальну): встановлює суспільну значущість протилежним несумісним поведінковим моделям через поєднання в систему – замість диференціювальної;
- світоглядно-диверсифікаційну: зводить актуальні властивості навколишнього світу, зокрема, суспільні зміни як оновлення (еволюцію, революцію, модернізацію, демодернізацію, ін.) в єдину систему через спільний сукупний колегіальний класифікатор дій – пошук конвенцій, мету – зберегти й підтвердити соціальну й культурну ідентичності – замість світоглядно-еталонної.

Сприйняття звичаєвості мусить бути не як монотонного, одностайного повсякдення, такого, що тисне, а як безмежного, якого забагато для однієї спільноти. Кожному є призначення в цьому повсякденні.

Створюючи будь-що ми або гальмуємо розвиток і процвітання своєї спільноти, суспільства, або сприяємо їм. Як дізнатися, чи на користь це всьому суспільству, а не окремим спільнотам?

Якщо на питання: Ваша діяльність позначається на поліпшенні стану суспільства? на забезпеченні йому безпеки і процвітання? Ви поважаєте потреби, цінності інших? Ви допомагаєте іншим у збереженні їхньої культури, культурної й наукової картин світу, схем соціально-психологічного мислення? – дають ствердну відповідь, то значить звичаєвість стане звичаєм не через повальні «чистки», а через її гуманність і культуродоцільність. Додамо. Якщо усвідомлено обмеження інтересів інших спільнот і тому здійснено неодноразові спроби на засадах конвенцій замінити окремі складники звичаєвості, то це ще один значущий чинник її перспективності.

Механізми соціально-психологічного конструювання звичаєвості – це зв'язок і взаємодія зовнішніх факторів об'єктивної дійсності і внутрішніх психічних процесів, станів, котрі детермінують вибір рішення, спрямовують на його здійснення, контролюють дії при зіткненні інтересів у такому континуумі: повністю погодились із звичаєвістю задля уникнення ризиків – частково відмовились – вступили в конвенціональну угоду і домовились про послаблення для себе / для всіх – дотримали власних інтересів у будь-який спосіб. Він є динамічним явищем, в якому всі складові елементи взаємодіють і взаємовпливають.

Під механізмом звичаєвої форми соціально-психологічного мислення будемо розуміти таку систему інтегрованих впливів на процес «відводу/введення» звичаїв/звичаєвості соціокультурної цілісності з боку

легітимної влади, держави, стейкхолдерів, яка забезпечує очікувану реакцію та формує через змінний тип організації повсякдення задану схему мислення.

Механізми звичаєвої форми соціально-психологічного мислення представлені тими ж складовими, що й механізми соціальної і культурної ідентичностей, соціалізації, формування картини світу, але на іншому рівні – більш глибокому, та з іншими характеристиками – прихованою метою (наголошування на сакральному перед соціально-психологічним); латентним проявом впливу; удаваною нейтральністю в ставленні до поодинокого учасника звичаєвості; зосередженістю на формі й змісті більше, ніж на людині.

Привласнення сконструйованої звичаєвості індивідом є результатом сформованого ставлення до попередніх звичаїв та легітимної звичаєвості як суб'єктивна реакція на об'єктивні впливи соціального середовища та об'єктивні дії соціокультурної цілісності як суб'єкта культури. В повному вираженні вміщує такі рівні:

- ментальний: прагнення безпеки;
- рефлексивно-дійовий: самообмеження, пошук компромісів, укладання конвенціональних угод;
- когнітивно-аксіологічний: інтелектуальне оформлення інтуїтивного відчуття необхідності нових значень, смислів і цінностей через нові мисленнєві схеми, категоризацію, ідентифікації.

Отже, дослідження звичаєвості як специфікації повсякденної форми соціально-психологічного мислення зумовлено необхідністю осмислення низки соціально-психологічних явищ, які детермінують заміну схем соціально-психологічного мислення через різку заміну звичайного незвичайним.

Для забезпечення максимально можливої наступності звичаїв та звичаєвості й збереження соціальної й культурної ідентичності суспільства раціональним є соціально-психологічне конструювання звичаєвості.

Функції звичаєвості, яка є результатом соціально-психологічного конструювання, встановлюємо як антитетичні функціям звичаїв, а саме: проявлювальна – замість закріплювальної; культуротворча – замість покаральної; крос-інтегрувальна для нарочитого збільшення сили тяжіння між членами різних спільнот, об'єднувальна – замість функцій розсіювання та ін.

В подальшому варто дослідити культурно специфічні атрибуції звичаєвості – для збереження соціальної й культурної ідентичності соціокультурних цілісностей у межах вітчизняного суспільства.

Література

1. Жорнова О. Звичаєвість соціального життя як науковий конструкт соціальної психології (на прикладі дискурсу культуротворчості) / Ольга Жорнова // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. – Вип.18. – 2013. – С. 138-146.
2. Жорнова О. Поняття культуротворчості як перетин наукової картини світу й звичаєвості соціального життя / Ольга Жорнова // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. – Вип.19. – 2013. – С. 134-141.
3. Жорнова О. Соціально-психологічні абрисы задуму культуротворчості: сьогочасні дискусії й досвід наукового осмислення / Ольга Жорнова // Психологічні перспективи : Зб. наук. праць. – К. – Луцьк, 2013. – Вип. 21. – С.28-39.
4. Sherman J. Rich Bad; Poor Bad / Jeremy Sherman : Електронний ресурс : режим доступу

<http://www.psychologytoday.com/blog/ambigamy/201310/rich-bad-poor-bad>

Изучение последствий резкой замены обычного необычным в повседневной жизни, в частности обычаяев новыми обычаями, которые еще не являются такими по определению и поэтому описаны нами как обычайность, имеет целью помощь обществу в принятии решения о долгосрочном устойчивом развитии через выбор наиболее целесообразного типа повседневности.

Для эффективного выбора целесообразного типа повседневности считаем незаменимым социально-психологическое конструирование обычайности.

Ключевые слова: социально-психологическое мышление, повседневности, повседневная форма социально-психологического мышления, обычаи, обичайность, обычное, необычное.

Studying the effects of abrupt replacement in the daily life of an usual on unusual aims to help the society in decisions about long-term sustainability through the selection of the most appropriate type of daily life. New customs which are not yet so by definition describes us as unusual custom.

The study of unusual customs as a special case of daily forms of social-psychological thinking requires the use of special methods. These methods should reveal complex and unpredictable value of daily life.

Keywords: Social-psychological construction of unusual customs is expedient way to select the type of daily life.